

O'ZBEK ADABIYOTIDA ADABIY- NAZARIY TAFAKKUR TARAQQIYOTI

To'rayeva Sayyora Baxtiyorovna

Afg'oniston fuqarolarini o'qitish ta'lim markazi katta o'qituvchisi

Abdul Basir Tatar

Afg'oniston fuqarolarini o'qitish ta'lim markazi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotida adabiy -nazariy tafakkur, adabiyot tushunchasi haqidagi fikrlar borasida so'z boradi.

Kalit so'z: adabiyot, she'r, nasr, folklor, manzuma, devon, poetika, rivoyat, masal, hikoya, adabiy tur, janr.

“Adabiyot” arabcha so'z bo'lib, u “odob” (ko'plik shakli “adab”) so'zidan olingan. Odob-axloq esa insonni mukarram etuvchi, uni barcha mavjudotdan ulug'vor qiluvchi hodisadir.

Odob-axloq insonni barcha mavjudotlardan ustun qiluvchi hodisagina bo'lib qolmasdan, u kishilarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi, dunyoning osoyishtaligi, tinchligini ta'minlovchi, odamlarning aql-tafakkurini ravshan etuvchi tayanch omil hamdir. Shu boisdan asosi “odob”, “adab” bo'lgan adabiyotga azal-azaldan jamiyat ma'naviyatining poydevori sifatida qaralgan.

Adabiyot atamasi azal-azaldan kishilar turmushida juda keng qo'llangan bo'lishiga qaramasdan, uning mohiyatini to'lato' kis ifoda qiladigan yagona so'z topilmagani esa juda qiziqdir.

Masalan, “literatura” so'zi adabiyotning yozma xususiyatini ifoda qiladi. “Literatura” “yozilgan, bosilib chiqqan, chop etilgan yozuv mahsulotlari” demakdir. Chunki lotincha “litera”dan hosil bo'lgan bu so'z “harf” degan ma'noni bildiradi. Biroq adabiyotning yozma shakli bilan birga, uning og'zaki shakli ham mavjuddir. Qolaversa, folklor, ya'ni xalq og'zaki adabiyoti yozma adabiyotdan avval paydo bo'lgan. U yozma adabiyotning maydonga kelishiga asos, poydevor sifatida kishilik jamiyati tafakkuri tarixi, xayoloti va dunyoqarashi rivojini o'zida aks ettirgan.

Mumtoz Sharq adabiyotshunosligida, jumladan, o'zbek adabiyotshunosligida adabiyot nazariyasining bir qator masalalari ancha keng o'rganilgan. Bunday masalalar sirasiga ilmi aruz (Navoiy, Bobur), ilmi qofiya, ilmi badia (Atoullloh Husayniy) kabilarni kiritish mumkin. Ko'rib turganimizdek, bu masalalar adabiyotshunoslikning bir qismi — poetika doirasi bilan cheklangan edi. Sharqda “muallimi soniy” deb ulug'lanuvchi Forobiy esa yunon faylasufi Arastu ta'sirida va bevosita uning asarlarini sharhlash jarayonida badiiy adabiyot spetsifikasi (mohiyati) masalalariga e'tibor qilgan edi. Biroq mumtoz adabiyotshunoslikda adabiyot nazariyasi ham muayyan bir tizim holiga kelmagan, tatbiqiy harakterdagi hodisa edi.

Mumtoz adabiyotshunosligimizda soʻz sanʼatiga nisbatan “adabiyot” termini qoʻllanmaydi. Ushbu termini “soʻz sanʼati” maʼnosida ishlatish, sheʼr, doston, hikoya, masal, rivoyat, afsonalarni umumlashtirib “adabiyot” deyish XX asr avvalidan boshlangan.

Gʻarbda ham XVII, XVIII asrlargacha badiiy adabiyot “poeziya” deb yuritilgan. Sharqda “adabiyot” soʻzi oʻrnida “sheʼr” va “nasr” atamalari ishlatilgan. Navoiy, Bobur ham, ulardan avval, keyin yashagan shoir, adiblarimiz ham oʻz asarlarida “adabiyot” soʻzini ishlatmagan. Oʻtmishda musulmon olamida “badiiy asar” deganda aruz qoidalari asosida, sheʼriy yoʻlda yozilgan bitiklar nazarda tutilgan hamda ular “nazm”, “manzuma”, muayyan tartib asosida jamlangan turli janrdagi sheʼriy toʻplamlar “devon” deyilgan. Qadim zamonning yana bir donishmandi Aristotel (er.avv. 384–322-yillar) adabiyot haqida “Poetika” (“Poeziyasanaʼti haqida”) nomli maxsus asar yozib, unda asosan dramaturiga mansub asarlarga xos xususiyatlarni keng sharhlagan. Poeziya, yaʼni badiiy adabiyotning asosida hayot turadi, shoir undagi hodisalarning oʻxshashini ijod qiladi yoki ularni qaytadan gʻavdalantiradi, degan gʻoya ilgari surilgan mazkur tadqiqot: “Biz, umuman, poetik sanʼat toʻgʻrisida, shuningdek, uning alohida koʻrinishlari va ulardan har birining imkoniyatlari, poetik asarning yaxshi chiqishi uchun rivoyat (mifos) qanday tuzilmogʻi lozimligi toʻgʻrisida soʻzlaymiz. Bundan tashqari, asarning nechta va qanday qismlardan iborat boʻlishi, shu bilan birga, bu tadqiqotga tegishli boʻlgan hamma boshqa masalalarga toʻxtalib oʻtamiz”, deb boshlanadi.

Umuman, Gʻarb-u Sharqning barcha faylasuflari oʻz asarlarida adabiyot, uning ahamiyati haqida, albatta, fikr bildirganlar. Bu adabiyotshunoslik, tilshunoslik azaldan falsafiy fan sifatida rivojlanib kelganidan dalolat beradi.

XX asrda oʻzbek adabiyotshunosligi ham miqdor jihatidan misli koʻrilmagan oʻzgarishga erishdi. Fitratning “Adabiyot qoidalari”, “Aruz haqida”, I. Sultonning “Adabiyot nazariyasi”, Oʻzbekiston FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot universiteti professor-oʻqituvchilarilari tomonidan yaratilgan ikki jildlik “Adabiyot nazariyasi”, uch jildlik “Adabiy turlar va janrlar” singari tadqiqotlar adabiyot toʻgʻrisida dunyo ilm-fanida erishilgan xulosa, natijalar muayyan darajada mujassamlashtirilgan. Oʻzbek adabiyotida adabiy nazariy tafakkurning rivoji va oʻquvchiga toʻlaqonli yetkazilishida yanada mukammal nashrlarini ishlab chiqish va oʻrgatish adabiyotshunoslik fani oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. - T.: Oʻqituvchi, 2005.
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. - T.: Oʻzbekiston, 2002.
3. Ulugʻov A. Adabiyotshunoslikka kirish. - T.: Universitet, 2005.